[Pub]lished by Mrs. Jamnabai N. Sakai, No. 61 Walkeshwar Bombay.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ.

સન્નારીઓને બે બોલ.

—સંવત્ ૧૯૭૦.—

[illegible].—રા. રા. [illegible].—[illegible].

Printed by R. Y. Shedge at N. S. Press, 23 Kolbhat Lane, Bombay.

મંડળની વ્યવસ્થાપક કમિટી.

પ્રમુખ.

સૌ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈ.

ઉપ પ્રમુખ.

લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ વરજીવનદાસ.
સૌ. જમનાબાઈ ત્રીભોવનદાસ નરોતમદાસ માળવી.
સૌ. પરસનબાઈ ગોકલદાસ કહાનદાસ પારેખ.
ગંગાસ્વરૂપ મગન બહેન માણેકચંદ હીરાચંદ.

સેક્રેટરી.

સૌ. વેલાંબાઈ દ્વારકાદાસ ગોવર્ધનદાસ.
સૌ. રતનબાઈ લક્ષ્મીદાસ હરિલાલ.

સભાસદો.

સૌ. રૂક્ષ્મણીબાઈ લલ્લુભાઈ આશારામ શાહ.
સૌ. ઈચ્છાગવરી ભૂલાભાઈ જીવણજી દેશાઈ.
સૌ. તારાબાઈ ચુનીલાલ વિજભૂખણદાસ. મહેતા.
સૌ. રામકુંવરબાઈ સુંદરદાસ નારણદાસ.
સૌ. સોનાબાઈ દ્વારકાદાસ જેકીસનદાસ.
સૌ. કળાવતી ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાળા.
સૌ. મુદ્રિકા હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંજારિયા.
સૌ. જમનાબાઈ ગોવિંદજી માધવજી.
સૌ. લીલાવંતી કીકાભાઈ પ્રેમચંદ રાયચંદ.
ગંગાસ્વરૂપ મણીબાઈ ભ. પ્રાણશંકર દત્તરામ-ભટ.
સૌ. મણીબાઈ પરભુદાસ લલ્લુભાઈ.
સૌ. જમનાબાઈ જેઠાભાઈ મુળજી.
ગંગાસ્વરૂપ ઝીણીબાઈ મનમોહનદાસ દયાળદાસ શ્રોફ.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ.

નવા વર્ષના બે બોલ.

(વિ. સં. ૧૯૭૦.)

લખનાર—હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંજારિયા.

ઉલ્લાસનાં કિરણો.

હિંન્દનાં ભવિષ્યને ઘડનારી ઉત્સાહી સન્નારીઓ ! નવું વર્ષ સર્વને સુખમય નીવડો એવી સર્વની ઇચ્છાને શબ્દોમાં મૂકવાનું, ગુજરાતની ચિંતા કરનાર સર્વ સ્ત્રીપુરૂષના હૃદયમાં આજે નવી નવી આશા અને ઉલ્લાસનાં જે કિરણો ફુટી રહ્યાં હોય તેને તમારી સમક્ષ દર્શાવવાનું, ભૂતવર્તમાનનાં જ્ઞાનથી ભવિષ્યને સુન્દર સુખરૂપ બનાવવાની જે વિચારસેરો બુદ્ધિશાલી મગજોમાં વહી રહી હશે તેમાંથી બને તેટલી સેરોનું દિગ્દર્શન કરાવવાનું, અને એ ઇચ્છા, એ આશાઉલ્લાસ, અને એ વિચારસેરો કેવી રીતે વ્યવહારમાં ઉપયોગી અને ફળવાળી કરી શકાય એ-વિષે તમારી રૂબરૂ પર્યાલોચના કરવાનું કામ અત્યારે મને સોંપવામાં આવ્યું છે. બાઇઓ અને બ્હેનો ! મારા માયાળુ મિત્ર રા. ભવાનીદાસ મોતીવાળાએ તો મને માન આપ્યું છે–મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે, કે આ તકે મને યાદ કર્યો. પરંતુ, આગળના આવા પ્રસંગોએ તમને જે જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનો વિચાર કરૂંછું તો શકિતહીનતાની ચિંતા મને વિહ્વલ બનાવે છે. આગળના કહેનારાઓના જેટલી કલ્પના કે પ્રતિભા, અનુભવ કે જ્ઞાન, ભાષામાધુર્ય કે રચનાસૌંદર્ય, ઉમ્મરની પુક્તતા કે વિચારોની ગંભીરતા મારામાં નથી. તો પણ આપણી ગુજરાતનાં અને સકળ હિન્દનાં ભવિષ્ય માટેની સ્ત્રીઓ અને બાળકોના ઉદ્ધારમાં જ દેશ અને રાજ્યનો ઉદ્ધાર સમાયેલો છે એ માન્યતા, અને સ્ત્રીઓ, બાળકો અને સાંસારિક જીવન માટે અતિ જોસભરી લાગણી; આ ત્રણનો મારાં નમ્રહૃદયમાં અત્યંતાભાવ ન હોવાથી જ આજે તમારી સામે ઉભા થવાની મેં ધૃષ્ટતા ધારણ કરી છે.—

બેસતું વર્ષ—નવીન આશાઓની ઝાંખી.

ભાઈઓ અને બ્હેનો! વિક્રમનાં નવાં વર્ષમાં તમને સહુને શારીરિક આરોગ્ય અને માનસિક શાંતિના પૂરેપૂરા લાભ મળો એ મારી પહેલી પ્રાર્થના છે. તમારી સર્વની અભિલાષાઓ પ્રભુ પૂરી કરો! અને આજે જેવા ઉજમાળા, ઉમંગભર્યા, અને આનંદભર્યા ચહેરાઓ છે તેવાજ નવાં વર્ષના એકે એક દિવસમાં રહો એ બીજી પ્રાર્થના છે! અને ત્રીજી પ્રાર્થના એવી છે કે આજે હું તમને જે કાંઈ કહું તેમાંથી તમારાથી બની શકે તેવી એકાદ બાબતવિષે દૃઢતાથી વર્તન કરવાનું તમારામાંથી એકેએક નક્કી કરો! ભાઈઓ અને બ્હેનો, આ મારી ત્રીજી પ્રાર્થના તમને કદાચ અનુચિત લાગશે. કદાચ એમ લાગશે કે પોતે કહેછે તે બાબતને અતિ મહત્ત્વ આપવાનો ગર્વ ભરેલો દોષ હું કરૂંછું. હા, ભાઈઓ. તે દોષ મુકશો તો તે ભાર વહેવા જેટલું સામર્થ્ય મને પ્રભુએ આપ્યું છે, અને તેટલું સ્વીકારીને પણ આગ્રહપૂર્વક પ્રાર્થના કરીશ, કે જે બે ત્રણ બાબનો હું જોર દઈને તમારી પાસે મૂકીશ, તેનો વિચાર કરશો તો તમને ખાતરી થશે, કે તે બાબતો મને પોતાને લગતી કે મારા એકલાના મગજમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી નથી, પણ હું એમ ધારૂંછું કે સકળ ગુજરાતમાં તે બાબતોની ચિંતા દરેકે દરેક હૃદયમાં પ્રગટ ભાવે કે નિગૂઢ ભાવે તમને દેખાશે; અને જો તેવી તમને ખાતરી થાય તોજ તેનો સ્વીકાર કરશો. નહિંતર મારી એ પ્રાર્થના નામંજુર કરશો. પરંતુ એ ત્રીજી પ્રાર્થના તમને જણાવું તે પહેલાં આજે ઉદ્ભવતી નવી નવી આશાઓની કંઈક ઝાંખી કરવી જોઇએ. ભાઈઓ અને બ્હેનો! તમારા સર્વના હૃદયમાં આ નવા વર્ષમાં હું પોતે વધારે સારી, જ્ઞાનમાં, લોકો તરફના વ્યવહારમાં, કુટુંબ પ્રત્યેની સેવામાં, પ્રભુ પ્રત્યેના પ્રેમમાં, વધારે સારી થાઉં એવી શુભ આશા કેટલી બધી જોરદાર હશે! પ્રભાતમાં સાધારણ રિવાજ કરતાં વહેલાં ઉઠ્યાં હશો, સ્નાનાદિથી શુદ્ધિ અને શૃંગારાદિથી અલંકૃતિ કરવાની સાથે કુટુંબીજનો માટે કેવા કેવા વ્હાલભર્યા ભાવોથી તમારૂં હૃદય ભરાઈ રહેલું હશે! હૃદયમાં, ઘરમાં, વિશ્વમાં કેટલો ઉલ્લાસ અને કેટલો આનંદ તમે તે ક્ષણે જોયો—અનુભવ્યો હશે! આજે તો નવું વર્ષ શરૂ થાય છે, આજે તો પર્વ છે, ખુશાલીનો દિવસ છે, કરી છોકરાંઓના આનંદને વધારવા, ઘરના આનંદને વધારવા, તમે કેટલાં બધાં હોંસિલાં થયાં હશો! આ બધી આશાએ અને આ ઉલ્લાસે તમારાં હૃદયને કેટલું ઉન્નત, કેટલું સુખી બનાવ્યું હશે? તે બધી આશાઓ ફળવાળી થતી જાય અને તે ઉલ્લાસ કાયમનો થઈને રહે એ તમે કેટલું બધું ઇચ્છો છો! પ્રભુ તમારી તે ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરો! હમ્મેશાં પ્રભાત થતાં ઉઠવાનું, સ્નાનાદિથી શુદ્ધિ અને શૃંગારોથી અલંકૃતિ કરવાનું, બાળકોમાં આનંદ ફેલાવવાનું, કુટુંબોમાં સદ્ભાવ અને પુનિત

વ્હાલ વહેંચવાનું, પ્રભુપ્રત્યે અનન્ય ભક્તિથી દીન થવાનું તમારૂં નિત્ય કર્મ બની રહો અને આજે પ્રભાતે જે આનંદોત્સવ તમે કર્યો તેવો દર પ્રભાતે ઉજવો, તે ઉજવવા પ્રભુ સમય, પ્રસંગ અને સ્થિતિ આપો એટલું કહી હવે ભૂતવર્તમાનનાં જ્ઞાનથી ભવિષ્યને સુંદર સુખરૂપ બનાવવાના જે વિચારો બુદ્ધિશાલી મગજો કર્યા કરેછે તેમાંથી પ્રભુ મને જે કાંઈ સુઝાડશે તે હું તમારી સેવામાં રજુ કરીશ. પહેલાં વર્તમાનની વાત કરીએ. આપણો વર્તમાનકાળ બહુ વિકટ છે. ધર્મ, સંસાર, વ્યાપાર, હુન્નરકળા વગેરે બધામાં હમણાં બહુજ ખળભળાટ અને ધાંધલ મચી રહેલ છે એ તો તમારા સર્વના જાણવામાંજ છે. આપણે અત્યારે બીજી બાબતોને અસ્પૃષ્ટ જ રાખીશું. આપણા સ્ત્રીસંસાર વિષેજ થોડો વિચાર કરીશું.

સ્ત્રીસંસાર.

બાઇઓ અને બ્હેનો ! વર્તમાનકાળમાં એ જાતના વિચારોનું યુદ્ધ પ્રવર્તી રહ્યું છે એ કાંઈ તમારી જાણ બહાર નથી. એકજાતના વિચાર એવા છે કે સ્ત્રીઓને હિન્દુસ્થાનમાં પુરૂષોના જેટલા હક નથી; સ્ત્રીઓની હિન્દુઓએ દરકાર કરી નથી, સ્ત્રીઓ માટે હિન્દુઓને માન નથી. સ્ત્રીઓની દશા દયાપાત્ર છે; એક પ્રસિદ્ધ લેખક એક બાઇના મુખે કહેવરાવે છે કે "નરજાત સુખી હશે અંહિં કદી મ્હાલતી સ્વચ્છંદથી, પણ નારીને રોયાવિના નહિં કર્મમાં બીજું કંઈ." આવા વિચાર એક વખત સર્વવ્યાપી હતા. હું આશા રાખું છું કે હાલમાં તે તેટલાબધા સ્વીકારાતા નથી. હિન્દુસ્થાનના લોકોમાં–શું પુરૂષ કે શું સ્ત્રી–કોઈમાં હકનો તો વિચાર સરખો નહોતો. હકને માટે શુદ્ધ ગુજરાતી કે સંસ્કૃત શબ્દ પણ નહિં મળે કારણ તે વિચારજ આર્યધર્મમાં હયાતી ધરાવતો નથી. હિન્દુઓ તો પોતાનો ધર્મ જ–ફરજ જ–સમજતા—હકની વાત તેઓના લક્ષમાં આવેલી જ નહિં. જો હકના ખ્યાલની જ હયાતી નહોતી, તો પછી 'સ્ત્રીઓને પુરૂષો જેટલા હક નહોતા' એ કહેવું અયથાર્થ છે. પુરૂષોને ધર્મ હતા–ફરજ હતી, તેમજ સ્ત્રીઓને પણ ધર્મ હતા–ફરજ હતી; સ્ત્રીઓ પોતાના ધર્મ સારી રીતે પાળતી, પુરૂષો પોતાના ધર્મ સારી રીતે પાળતાઃ બંનેના ધર્મ સારી રીતે પળાતા હોવાથી આપણો હિન્દુસંસાર સારી રીતેજ ચાલતો. જ્યારે પુરૂષો ધર્મ ભૂલ્યા, ત્યારે સ્ત્રીઓ પણ ધર્મ ભૂલી. સ્ત્રી અને પુરૂષના ધર્મ ભૂલાયા એટલે સંસાર અવ્યવસ્થામાં ફસાયો અને એક વખત અવ્યવસ્થા અંધેર શરૂ થાય, પછી તેને ઠેકાણે લાવતાં કેટલી મુશ્કેલી પડે છે એ તો ઇતિહાસના વાંચવાવાળા તો જાણેજ, પણ ઘરસંસારનો અનુભવ મેળવવાવાળાં પણ સારી રીતે જાણી શકે તેવું છે. અંધેરના વખતમાં, અલબત્ત, ઘણા અનાચાર અને અત્યાચાર હતા, પરંતુ શાન્તિનું રાજ્ય થતાં હવે એવો કોઈ હિન્દુ ભાગ્યેજ હશે કે જે સ્ત્રી પુરૂષના ધર્મ સંબંધે યોગ્ય સ્વીકાર નહિં કરતો હોય.

હિંદુસંસારમાં સ્ત્રીઓ ઘરની રાણી છે.

સ્ત્રીઓની હિન્દુઓને દરકાર નથી એમ કહેનાર એક પણ એવો હિન્દુ બતાવશે કે જે સ્ત્રીવિના રહેવાને તૈયાર હોય? સ્ત્રીઓની દરકાર હિન્દુઓને તો જેટલી છે તેટલી ભાગ્યેજ બીજા કોઈ લોકને હશે. ગૃહસ્થાશ્રમને–લગ્નને જે પવિત્રતા હિન્દુઓએ અર્પી છે તે કયા બીજા લોકમાં માલમ પડે છે? અને લગ્ન સ્ત્રીપુરૂષવગર થવાનાં હતાં? લગ્નની દરકાર કરનાર, લગ્નને પવિત્ર ગણનાર, સ્ત્રી કે પુરૂષ બેમાંથી એકે માટે બેદરકાર કેમ રહી શકે? હિન્દુઓને સ્ત્રીની દરકાર નથી એ ઉક્તિ તદ્દન અર્થવગરની જ છે એમ બતાવવા આ એક જ દલીલ બસ ગણુંછું. હિન્દુઓને સ્ત્રીઓ માટે માન નથી એ પણ વિદેશીઓ અને વિદેશીઓના વિચારમાં તણાવાનો મોહ અને લોભ રાખનાર દેશીઓની બાહારના દેખાવથી થતી ભૂલોમાંની એક છે. કઈ સ્ત્રી પોતાનું ધારેલું ધણી પાસેથી નથી કરાવી શકતી! કઈ સ્ત્રી હિન્દુસંસારમાં ઘરની રાણી તરીકે નથી સ્વીકારાતી? કઇ સ્ત્રીની ઇચ્છાને તાબે ઘરના પુરૂષોને નથી થવું પડતું? હિન્દુના ઘરનો અંદરનો અનુભવ હશે તે તો કબૂલ કરશે જ કે સ્ત્રીઓ માટે માન નથી એમ નથી. અલબત, કેટલીક બાબતોમાં સ્ત્રીને પૂછાતું નથી, અગર પૂછાય તો પણ તેના મત પ્રમાણે ચલાતું નથી એવું બને છે. પણ જો મોટાં મોટાં સામ્રાજ્યમાં પણ સમ્રાટના મતને એક બાજુ રાખી યોગ્ય લાગતા માર્ગનું ગ્રહણ કરવામાં સમ્રાટનું માન નથી એમ ન કહેવાય, તો પછી હિન્દુસંસારમાં તેવું શામાટે કહેવું? જે બાબતમાં સ્ત્રીઓ કરતાં પુરૂષોની મતિ વધારે પહોચતી હોય, જે બાબતનો વિચાર પુરૂષો વધારે સારી રીતે કરી શકે છે એમ મનાતું હોય તેવી બાબતમાં પુરૂષો પોતાના મત પ્રમાણે કરે તો તેથી સ્ત્રીઓ માટે માન નથી એમ કહેવું એ કોઈ પણ રીતે વાજબી નથી.

સ્ત્રીઓને સરખા હક નથી!

સ્ત્રીઓની દશા દયાપાત્ર છે, અને 'નારીને રોયાવિના નહિં કર્મમાં બીજું નહિં' એ બે વચનોમાં કાંઈક સત્ય છે એ તો આપણે સ્વીકારવું જોઈએ. તે સ્વીકારી તેનાં કારણો શોધી બને તેવી રીતે સુધારો કરવા આપણે બધા–પુરૂષો તેમજ સ્ત્રીઓ—તૈયાર છીએ અને યથાશક્તિ પ્રયાસો ચાલુ છે. પ્રભુ તેવા દરેક પ્રયાસને યોગ્ય વિજય આપશે જ એવી ખાતરી છે. આરોપાતા યોગ્ય અયોગ્ય દોષોનો આટલો જવાબ આપી જ્યાં સ્ત્રીઓનું સન્માન બહુ છે એવું કહેવામાં આવેછે ત્યાંના બેજ દાખલા આપીશ. બાઈઓ અને બ્હેનો! હું એમ નથી કહેતો કે આપણે ત્યાં સ્ત્રીઓ બહુજ ઉંચી સ્થિતિ ભોગવે છે, કે હું એમ પણ કહેતો નથી કે સુધરેલા દેશમાં સ્ત્રીઓને અન્યાય મળે છે; હું એટલુંજ કહું છું કે વાતાવરણમાં પ્રચાર પામી જતા કેટલાક વિચારો આપણે

એકદમ ગ્રહણ કરી લેવા જોઇએ નહિં. બેચાર અંગ્રેજો, કે અંગ્રેજી ભણેલાઓ, મારા જેવા, એમ કહે કે સ્ત્રીને સરખા હક નથી માટે આપણે એકદમ માની જવું જોઇએ નહિં કે સરખા હક નથી. તેમ એકાદ બે દાખલા વિરૂદ્ધના બતાવાય તો એમ પણ ન માની જવું કે સુધરેલા દેશોમાં પણ સ્ત્રીની એવી જ દશા છે માટે આપણે સુધારો કરવાનો નથી. આપણે સાંભળવી બધી વાત; વિચારવી બધી દલીલ; અને જેટલું વાંચવા સાંભળવામાં આવે, તે ઉપરથી આપણી મતિ પહોચે અને મહાત્માઓના વિચારથી તેને ટેકો મળે તેવી રીતે દેશકાળને વિચારીને વર્તન કરવાનું રાખવું. સ્ત્રીઓના હકની વાત કરનારાએ નીચેની વસ્તુસ્થિતિ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. આપણાં ધર્મશાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓ માટે અનાદિ કાળથી એટલીબધી ચિંતા કરવામાં આવતી હતી કે સ્ત્રીઓના નિર્વાહ માટે તેમને નામે થોડું ધન જુદુંજ રાખવામાં આવતું, અને તેને 'સ્ત્રી ધન' એવુંજ નામ અપાયું હતું. તે ધન એવું હતું કે તેનાપર પતિનો પણ કશો અધિકાર નહોતો. સ્ત્રીઓને સ્વાતંત્ર્ય મુદ્દલ મળતું નહિં એમ કહેવાવાળાએ આ હકીકત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. આપણા તરફ સ્ત્રીઓને તેટલું સ્વાતંત્ર્ય અને સ્ત્રીધન ઉપર સંપૂર્ણ સત્તા આપવામાં આવતી હતી અને હજી તે સત્તા તમને બધાને મળેલી છે. હિન્દુ તરીકે જન્મનાર દરેક સ્ત્રીને તેવો હક જન્મથીજ મળે છે. પરંતુ વિલાયતમાં શું હતું તે જાણોછો? ૧૮૮૨ ઇસિવીસન સુધી એટલે આજથી માત્ર ૩૧ વર્ષ પહેલાં તો વિલાયતમાં પરણેલી સ્ત્રીઓને કોઈપણ જાતનાં ધન ઉપર અધિકારજ નહોતો. જેમ ઘરના પશુને કોઈપણ જાતનાં ધનપર અધિકાર હોતો નથી તેમજ સ્ત્રીઓને પણ કશો અધિકાર હતો જ નહિં. તે વર્ષમાં પહેલી જ વાર સ્ત્રીઓ ધનનો માલિક હોઈ શકે તેવો વિચાર જન્મ પામ્યો હતો! હવે વિચારો! સ્ત્રીઓ માટે દરકાર, અને સ્ત્રીનાં સ્વાતંત્ર્ય આપણે ત્યાં હતાં અને છે કે સુધરેલા દેશોમાં? બીજી તેવીજ હકીકત 'સફ્રેજીસ્ટ'ની છે. વિલાયતમાં સ્ત્રીઓ હમણાં મોટું રમખાણ મચાવી રહી છે. ત્યાંની રાજકારભાર ચલાવનારી સભા–પાર્લમેન્ટમાં–સ્ત્રીઓને બેસવા દેતા નથી. તેમાં બેસવાનો હક સ્ત્રીઓ માગે છે અને પુરૂષો તે હક આપવા ખુશી નથી. આ વસ્તુસ્થિતિ શું બતાવે છે? કે સ્ત્રીઓને તમામ હક આપવા વિલાયત પણ હજી તૈયાર નથી. આપણે ત્યાં તેવું નથી. આપણે ત્યાં સ્ત્રીઓને સંપૂર્ણ હક બધી બાબતમાં છે. ભોપાળમાં ઘણા કાળથી અને હમણાં પણ બેગમજ રાજ્ય ચલાવે છે. સ્ત્રીઓની સર્વ કામની લાયકાત આપણે ત્યાં સ્વીકારાય છે, વિલાયત હજી તેટલે પણ પહોચ્યું નથી. બાઈઓ અને બ્હેનો, મારી આ ટીકાથી એક બાજુ દોરવાઈ ન જતાં, મેં તો તમને માત્ર દષ્ટાન્તોજ આપ્યાં. હજી એક વધારે આપું. આપણે ત્યાં વિલાયતી કાયદોજ દાખલ થતાં ત્યાંના જેવુંજ ધોરણ રખાયું છે. પણ આગળના વખતમાં તેમ નહોતું. આખા વિલા-

યતમાં વકીલાતનો ધંધો સ્ત્રી કરી શકતી નથી. શ્રીમત્ શંકરાચાર્યે અને મંડનમિશ્રને વાદ થયો તેમાં ન્યાયાધીશ તરીકે શ્રીમતી સરસ્વતીને સ્વીકાર્યાં હતાં! આપણી તરફ સ્ત્રીઓની સમાનતા અસલથી સ્વીકારાઈ છે જ. પત્ની એ હિન્દુશાસ્ત્રમાં સહધર્મચારિણી કહેવાય છે; દરેક ધર્મકાર્યમાં પત્નીનો સહચાર જરૂરનો કહ્યો છે, વળી એકલા પુરૂષથી થઈ શકે તેવાં કાર્ય એકલી સ્ત્રીથી પણ થઈ શકે છે. આવી રીતે જોતાં તમો જોઈ શકશો કે અસમાનતાની ફરીયાદમાં સંપૂર્ણ સત્ય નથી. સમાનતા અસમાનતાનો વિચાર જ પશ્ચિમ તરફનો વા વાયો તેની સાથે આવ્યો છે. તે પહેલાં તે વિચાર ફરીયાદરૂપે ભાગ્યેજ જોવામાં આવશે કારણ, મેં આગળ કહ્યું છે તેજ, આપણે ધર્મની દરકાર કરતા, હકની નહિં.

કર્ત્તવ્ય પ્રમાણે ધર્મ.

અને ધર્મ જુઓ તો સ્ત્રીપુરૂષના શરીરમાં ભિન્નતા છે, તેમની પ્રભુદત્ત શકિતઓમાં ભિન્નતા છે તે અનુસાર ધર્મમાં પણ ભિન્નતા હોવી જ જોઈએ. સ્ત્રીનાં શરીરની કોમળતા અને પુરૂષનાં શરીરની કઠોરતા એ પ્રભુની આપેલી ભિન્નતા છે, અસમાનતા છે. પશુપક્ષીમાં પણ તેવો ભેદ છે. મનુષ્ય જાતિમાં પણ છે. તે અસમાનતા ધ્યાનમાં લઈ સ્ત્રીપુરૂષનાં કર્તવ્ય નક્કી થયાં છે અને કર્તવ્ય પ્રમાણે ધર્મ છે. સ્ત્રીઓ માટે ગૃહનું કર્તવ્ય ઠર્યું. તેમનાં શરીર, તેમની બાળકોને ઉછેરવા આદિની સ્વાભાવિક ફરજો, બહારની જીંદગી માટે કુદરતી રીતે જ તેઓને ઓછાં લાયક બનાવે છે. જો સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીરૂપે–પત્નીરૂપે–માતારૂપે રહેવું હોય, તો તો સૌએ વગર આનાકાનીએ સ્વીકારવું જ જોઇએ કે સ્ત્રીઓથી બહારના વ્યવહારમાં રહી શકાય તેવું નથી. તેમનાં શારીરિક લક્ષણો જ તેમને ઘરમાં રહેવા માટે વધારે આગ્રહ કરે તેવાં છે. હિન્દુઓએ એ સ્થિતિ જોઈ, અને તેથી સ્ત્રીઓને ગૃહિણી ધર્મ સોંપ્યો. ગૃહિણી ધર્મ એ કાંઈ પુરૂષોના કમાણી ધર્મથી ઓછો જવાબદારીવાળો કે ઓછાં મહત્વનો નથી. જેમ કમાણી કરવી એ પુરૂષો માથે એક મોટી ફરજ છે, તેમ જ તે કમાણીને યોગ્યતાથી ખરચવી એ સ્ત્રીઓ માથે મોટી ફરજ છે. પુરૂષો હાડમારી ભોગવી ધન મેળવે, સ્ત્રીઓ ચાલાકી અને હુશીઆરીથી તેને ખરચેઃ પુરૂષો સુખનાં સાધનો પૂરાં પાડે, સ્ત્રીઓ તે સાધનોને યોગ્ય રીતે કેળવી સુખની લ્હાણી કરે; પુરૂષો, ન હોય ત્યાંથી પેદા કરી ભેગું કરે; સ્ત્રીઓ, મેળવેલાંને બરાબર ગોઠવે, વ્યવસ્થા કરે; ઘરમાં બંને કામ સરખા જ ઉપયોગનાં છે. કમાણી હોય, પણ ખરચની વ્યવસ્થા ન હોય તો કમાણી દેખાતી નથી, તેનો પૂરો લાભ મળતો નથી. તમારી સ્ત્રીઓની ભાષામાં કહું તો હાટરસ અને હાથરસ બંને હોય તો રસોઇમાં સ્વાદ આવે. પુરૂષો હાટરસ પૂરો પાડે. જોઈતું ધન લાવી આપે, પણ સ્ત્રીઓ હાથરસ ન આપે, લાવેલાંને કેળવી ન શકે, તો તેની તેજ વાનીઓથી

રસોઈ નીરસ, બેસ્વાદ, અને-ઉત્તમ તો નજ થાય. જેમ રસોઇમાં, તેમજ ઘરમાં: પુરૂષો દુનિયાની રસાકસીમાં બાથોડીયાં ભરી કમાઈ લાવે, અને સ્ત્રીઓ તેનો સરસ ઉપયોગ કરી એકનું અનેકગણું કરી બતાવે. આવી વ્યવસ્થા ઘરને માટે જરૂરની તેમજ ઉત્તમ હતી, તેથી હિન્દુઓએ તે તરફ જ લક્ષ રાખ્યું. પરંતુ તેમ કરવાથી સ્ત્રીઓને હલકી ગણી એમ માનવું એ તો કારણોનું અજ્ઞાન જ બતાવે છે. પ્રભુએ હાથને અમુક ફરજો સોંપી અને પગને બીજી સોંપી, તેથી હાથ કાંઈ ઉંચા થતા નથી કે પગ કાંઈ નીચા ગણાતા નથી. હાથ દુ:ખશે કે પગ સુજશે તો પીડા તો શરીરને જ થવાની છે, હાથ જાડો કરવો અને પગ પાતળા રાખવા એવું માણસ કરી શકતો જ નથી અને કરે છે તો માત્ર કેટલાક હઠયોગીની પેઠે અપવાદરૂપ જ ગણાય. શરીરમાં બંને સરખા છે; તેમજ ગૃહશરીરમાં સ્ત્રીપુરૂષ બંને સરખાં છે. દૃષ્ટાંત જ લેવું હોય તો બીજું જીભ અને દાંતનું લ્યો. દાંત કઠણ અને જીભ નરમ: દાંત કાપે અને જીભ ચાખે; માટે કાંઈ દાંત વધારે ને જીભ ઓછી ન કહેવાય. તેમજ પુરૂષ અને સ્ત્રી: બંનેનાં કાર્ય જૂદાં માટે અસમાન: એવી ગણતરી પશ્ચિમના પવન પહેલાં આપણને સુઝીજ નહિં હોય! જેમ નાતજાત સંબંધે પણ હલકાઇની જે નવી કલ્પના, અને તિરસ્કારનો નવો રંગ પશ્ચિમના પવને આપ્યાં તેમ જ સ્ત્રીસંબંધની ભાવના પણ તેજ પવને બગાડી. હિન્દુઓમાં હલકું ઉંચું ગણવાનો ધર્મ જ નથી; સૌ પોતપોતાનાં કાર્ય-પોતપોતાના ધર્મ બજાવે; અને જે નિજધર્મ બજાવે તેજ શ્રેષ્ઠ. નિજધર્મ બજાવનાર ચંડાળ પણ નિજધર્મ નહિં બજાવનાર બ્રાહ્મણથી શ્રેષ્ઠ ગણાય છે એ સિદ્ધ કરનારી ઉક્તિઓ આપણા ગ્રંથોમાંથી ઘણી જગાએ મળી આવશે.

સંપ અને સમાનતામાંજ સુખ છે.

બ્હેનો અને બાઇઓ! મારૂં કહેવું તમે બરાબર સમજ્યાં હશો, તો પણ એકવાર ફરીથી ટુંકાંમાં કહી જાઉં; હિન્દુઓમાં પુરૂષ વધારે અને સ્ત્રી ઓછી એવો વાણીયાશાઈ જોખ કદી થયો નથી. સ્ત્રીઓની લાયકાત પ્રમાણે તેના ધર્મ—પુરૂષોની લાયકાત પ્રમાણે તેના ધર્મ: પુરૂષો ઉત્પાદક, સ્ત્રીઓ સંરક્ષક અને વ્યવસ્થા કરનાર; પુરૂષો નવું લાવી સ્ત્રીઓ આગળ ધરે, તે સ્ત્રીઓ સ્વીકારે, કેળવે, અનેકગણું બનાવે અને પુરૂષોના ઉપયોગ માટે તૈયાર કરે. હાટરસ પુરૂષો આપે; હાથરસ સ્ત્રીઓ ઉમેરે; આ આપણી ગૃહધર્મની કલ્પના અને તે પ્રમાણે ગૃહિણી ધર્મ નક્કી થયા. ગૃહિણીધર્મ પાળનારી સ્ત્રીઓ પુરૂષો જેટલી જ ઉપયોગી, પુરૂષો જેટલી ઉંચી, પુરૂષો જેટલી જ પવિત્ર, અને પુરૂષોથી વધારે સુંદર અને પુરૂષોને આકર્ષે તેવી મોહક: સ્ત્રીઓ માટેની આવી કલ્પના હોવા છતાં હજી તમારે અસમાનતાની ફરીયાદ જારી રાખવી હોય તો તમે મુખત્યાર છો.

બાઇઓ, પણ વિચારજો કે પુરૂષો તમારા છે, તમે પુરૂષનાં છો; એ જોડું સંપ અને સમાનતાથી રહેશે તો જ સુખ છે; હિન્દુધર્મનો ઉપદેશ એવો છે કે સંપ અને સમાનતા માટે પોતાનાં કર્તવ્ય અને પોતાની ફરજો સમજજો. બીજા ભૂલો કરે તે દરગુજર કરજો, અને સંપ અને સમાનતા નિભાવવા બને તેટલો ભોગ આપજો; તેવા ત્યાગનું પરિણામ સુખ જ છે; આપણાં હિન્દુસંસારમાં હજી જેટલું સુખ છે તેટલું મને તો આશાજનક લાગે છે. તે સુખ વધો, વર્ષે અને માસે વધો, પક્ષે અને અઠવાડીયે વધો, દિવસે અને કલાકે વધો, ક્ષણે અને પળે વધો, એજ પ્રાર્થના.

આજે ધર્મની દરકાર કોણ કરે છે ?

પરંતુ મારાં બાઈઓ અને બ્હેનો! વર્તમાન સ્થિતિ અને વિચાર તથા ભૂતની કલ્પના એ બે મેં તમારી આગળ કહ્યાં તેથી આપણું કાર્ય સફળ થયું નથી. ભૂતકાળની મીઠાશભરી વાતોથી ગર્વ વધે છે: એવો ગર્વ હું તમારાંમાં જોવા ઈચ્છતો નથી. માટે હવે હું તમને બતાવીશ કે તે ભૂતનાં બયાનથી આપણે ગર્વિષ્ટ થવાનું નથી, પણ શરમીંદાં થવાનું છે. જે હિન્દુઓનો ભૂતકાળ તેવો ઉજમાળો, જે હિન્દુઓનાં શાસ્ત્રો તેવાં શ્રેષ્ઠ, જે હિન્દુઓની કલ્પનાઓ તેવી ઉચ્ચ, જે હિન્દુઓના ઉદ્દેશો તેવા ભવ્ય અને પરોપકારી, તેજ હિન્દુઓનાં છોકરાં આપણા જેવાં! ઋષિ મુનીઓના પુત્રો આવા કંગાળ! વીર પુરૂષોની પ્રજા આવી કેદ થયેલી! બાઇઓ, આપણે હિન્દુનામથી શરમાવું જોઈએ એવું હમણાં આપણું વર્તન નથી? હિન્દુઓ ધર્મ, એટલે ફરજ નહિં પણ ઈશ્વરી માન્યતાથી ભરેલા આપણા ધર્મ, માટે કેવા પંકાયેલા હતા! તેને બદલે આજે ધર્મની દરકાર કોણ કરે છે? હું પૂછું, બાઇઓ, તમને, કે તમારામાંથી કોણ કયા ધર્મને માને છે? અને માને છે તો તે ખાતર શું કરે છે? અને કરે છે તો સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા, હૃદયની ખરી શ્રદ્ધાથી, કે માત્ર ગાડરીયા પ્રવાહની રીતિએ? બાઇઓ, આ વિષય આજને માટે હું ઘણો પવિત્ર માનું છું. પણ આજે તે વિષે વાત કરવાનું મે ધાર્યું નથી; તેથી આટલા વિષયાન્તરરૂપે પ્રશ્ન મૂકીને જ બંધ કરીશ. પણ એટલું તો કહીશ જ કે બાઈઓ, તમે જે ધર્મક્રિયા કરો તેમાં તમારૂં હૃદય સાથે રહે તોજ કરજો. મંદિરમાં જો પ્રભુનો વાસ તમે માનતાં હો, મંદિરમાં જવાથી પ્રભુની નજીક આપણે જઈએ છીએ એવો તમારો દૃઢ વિશ્વાસ હોય તોજ મંદિરમાં જજો. દેખાવ ખાતર, બધાં જાય છે માટે, એમ તમે મંદિરમાં જતાં નહિં. એવું જવું એ તો પ્રભુને પણ છેતરવા જેવું થાય. માણસો નહિ જાણે, પણ પ્રભુ તો જાણશે જ કે તમે પ્રભુની ખાતર મંદિરમાં નથી જતાં, માત્ર લોકોખાતર જાઓ છો! માટે પ્રભુને છેતરવા જેવું કદી કરતાં નહિં, મંદિરે જવાનો

તો એક દાખલો જ આપ્યો, જે જે ધર્મકાર્ય કરો તે બધાને માટે એ પ્રશ્ન પૂછશો કે તમે હૃદયની શ્રદ્ધાથી કરો છો કે કેમ? શ્રદ્ધા હશે તો બસ છે. શ્રદ્ધાનું બળ હજારો યજ્ઞયાગ, દાનપુણ્ય, વ્રત ઉપવાસોથી વધારે છે. શ્રદ્ધા જ ખરૂં જીવન આપનારી છે. શ્રદ્ધા પ્રભુની પાસે પલકવારમાં પહોંચાડનાર પવનપાવડી છે, કષ્ટો અને વિપત્તિઓને બહાર રાખવાનું અજીત સામર્થ્ય શ્રદ્ધાના કિલ્લામાં રહેલું છે. જો શ્રદ્ધા હશે તો તમે બધું કરી શકશો, અને ધર્મમાં તો શ્રદ્ધા એજ મુખ્ય છે, ધર્મનો એજ આત્મા છે; શ્રદ્ધાવિનાનો ધર્મ તે તો માત્ર શબજ માનશો, તેવાને તો અડકતાં પણ અભડાઈએ, માટે બાઇઓ, ફરીથી કહું છું કે શ્રદ્ધાસહિત જ ધર્મકાર્ય કરશો, શ્રદ્ધા ન રહે તો તે કાર્ય કરવાથી લાભ નથી, હાનિ છે. બાઇઓ, ધર્મનાં નામથી જે જે ધર્મકાર્યો થાય છે તેમાં ખરી શ્રદ્ધા ન હોવાને લીધે આપણે હિન્દુ નામને કલંક લગાડીએ છીએ, હિન્દુધર્મને હીણો પાડીયે છીએ, આપણા ધર્મશીલ મહાત્માઓને નીચું જોવડાવીએ છીએ એ વિચાર આવી જતાં આટલું લંબાણ થઈ ગયું. ધર્મમાં જ આવું થાય છે તેમ નથી. વ્યાપારમાં, હુન્નરકળામાં, ખેતીમાં, બધી બાબતોમાં શ્રદ્ધાહીનતા અને દમ્ભપ્રવીણતા હોવાને લીધે આપણે અત્યારે ગમખ્વાર છીએ, અને તેવીજ સ્થિતિ આપણા સંસારમાં પણ છે.

સંસારસુધારાની ચટપટી.

આપણા સંસારમાં સુધારો કરવાની ચટપટી ઘણાને લાગી રહી છે, છતાં પ્રગતિ થતી નથી, અથવા થાય છે, તો બહુ જ મંદ છે. આમ હોવાનાં કારણોમાંથી હું અત્યારે તમારી પાસે બે કારણો રજુ કરીશ. એક તો મેં ઉપર કહી તે શ્રદ્ધાહીનતા અને તેની સાથે સાથે રહેલી થોડીઘણી દમ્ભપ્રવીણતા; અને બીજું એ કે આપણા સંસાર રથને એક જ પૈડું છે. બીજું પૈડું છે પણ તે નહિં જેવુંજઃ એક જોઇએ તેવું અને બીજું નહિં જેવું; એવાં બે પૈડાંવાળો રથ આગળ ચાલે તો ખરો, પણ તેમાં કેટલીબધી મુશ્કેલી પડે? બીજું નહિં જેવું પૈડું તે કયું, એ તો તમે સમજી ગયાં હશો. જે વિચારની કલ્પના પણ આપણો સ્ત્રીવર્ગ કરી ન શકે, તે વિચારનો આચાર તો તેઓ કેમજ કરી શકે? સંસારસુધારાનાં કારણો, ઉદ્દેશો અને લાભો વિષે આપણું સ્ત્રીમંડળ ભાગ્યે જ કાંઈ વિચાર પણ કરી શકે તેવું છે. જો વિચારમાં ભાગ ન લઈ શકે, તો પછી આચારમાં ભાગ કેવી રીતે લઈ શકે? અને કદાચ દેખાદેખીએ આચારમાં ભાગ લે, તો તે માત્ર આંધળાની હારના જેવો જ આચાર થાય! સંસારસુધારો દેશના સુધારાને માટે છે અને સંસાર અને દેશવિષે વિચાર કરનારને સાંપ્રત સ્થિતિનું ભાન અત્યંત આવશ્યક જ છે. પરંતુ આપણાં સ્ત્રીમંડળમાં સાધારણ જ્ઞાન કે આધુનિક દશાનું ભાન કેટલાં ધરાવતાં હશે? આંહિં

ભેગી થયેલી સ્ત્રીઓમાંથી મને કેટલી કહી શકશે કે પૃથ્વી ગોળ છે કે ચપટી છે ? આપણા રાજકર્તાઓનો દેશ મોટો છે કે આપણો દેશ હિન્દુસ્થાન ? તમે પહેરેલાં કપડાં કયાં બન્યાં હશે ? તેની કોરો ક્યાં બની હશે ? અને તમે સૌભાગ્ય બંગડી પહેરી છે તે કયાંની હશે તથા તમારી હીરાકંઠીનું સુવર્ણ કયાંથી આવ્યું હશે ? આપણી સામાન્ય બાબતો વિષે જ આપણે કેટલાંબધાં અજ્ઞાન છીએ ! આપણને આંખ છે કે આપણે તો છતી આંખે આંધળામાં ખપીએ તેવા છીએ ? આ વાતો તો તમને લગતી નથી એમ કહેશોઃ–તો હું પૂછું કે દરરોજ કેટલી બિસ્કીટ આપણાં મુંબઈમાં ખવાતી હશે તે તમે જાણો છો ? અને તે બિસ્કીટ–રસોડામાં બનવા લાયક એક ખાદ્ય પદાર્થ, સ્ત્રીઓની ખાસ ફરજમાં ગણાવી શકાય તેવી એક કૃતિ, તેવી બિસ્કીટ ક્યાં બને છે અને કયાંથી આવે છે ? બાઇઓ અને બ્હેનો ! જરા વિચાર કરશો કે તે બિસ્કીટ જેની બનેલી છે તે ઘઉં આંહિંથી શા ભાવે ગયા હશે ? અને ઘઉંના તથા ઘઉંની બનેલી બિસ્કીટના ભાવમાં કેટલોબધો તફાવત છે !

પ્રજાની જવાબદારી સ્ત્રીઓને માથે છે.

આ બધાં પ્રશ્નો આપણાં સ્ત્રીજનના જ્ઞાનની પરીક્ષા માટે પૂછું છું, ઘણા પુરૂષો પણ આવી અનેક બાબતોથી અજાણ્યા હશે, છે, એ વાત ખરી. પણ બીજા અજાણ્યા છે, બીજા દોષમાં છે, માટે અમે પણ દોષમાં, એ ખુલાસો ન્યાયની કોરટમાં ચાલી શકતો નથી, તો વિચારની કોરટમાં પણ કેમ ચાલે ? વળી પુરૂષ અજાણ્યો હશે તે દરગુજર થઈ શકશે, કારણ તે એકલડોકલ ગમે તેવી રીતે જીવન પુરૂં કરશે, પણ સ્ત્રીઓ અજાણ હશે તે દરગુજર કરી શકાશે નહિં. સ્ત્રીઓની જીંદગી એકલડોકલ નથી, એક સ્ત્રીની પાછળ ઓછામાંઓછા ચારપાંચ જીવ તો આધાર રાખી બેઠા જ હોય છે. આ શું, આ શું ના પ્રશ્નો ઉપરાઉપરી પૂછી માતાનાં જ્ઞાનનો લાભ લેનાર ચારપાંચ છોકરાંની જવાબદારી સ્ત્રીને માથે છે. એટલે સ્ત્રી અજાણી રહે તે દરગુજર કરતાં આખો દેશ અજ્ઞાન રહે એવું જ પરિણામ આવે. અને આજે તેવું પરિણામ છે એ જાણતાં કોને શોચ નહિ થાય ? તેવી સ્થિતિનું કારણ મેં ઉપર કહ્યું તેજ. સંસારનું એક પૈડું નથી, ન જેવું જ છે, તે છે. બ્હેનો અને બાઇઓ ! દુનિયાંમાં સ્ત્રીપુરૂષની સંખ્યા લગભગ સરખી છે એ તો, તમે ન જાણતાં હો તો પણ અટકળ કરી શકો તેવી વાત છે. અને દુનિયામાં તેમજ હિન્દુસ્થાનમાં પણ સ્ત્રીઓ લગભગ અરધે ભાગે છે. અરધો ભાગ નહિં જેવો હોય તે દેશને ઓછી હાનિ છે ? દેશની મિલકતમાંથી અરધી તો નિરૂપયોગી પડી રહે તો પછી હરિફાઈના જમાનામાં કેવી રીતે ફાવી શકાય ? શરીરનો અરધો ભાગ મંદ, અકાર્ય પડ્યો રહે તો બીજા અરધા ભાગથી શું થવાનું હતું ? આ વાત એટલી સહેલાઇથી સમજી

શકાય તેવી છે કે તેના ઉપર વિવેચન પણ વૃથાવાદ ગણાશે. હવે ત્યારે વિચાર માત્ર એક જ કરવાનો રહ્યો કે તે અરધો ભાગ સ્વધર્મપરાયણ કેમ થાય ? તે ભાગને દુનિયાના પ્રકાશનાં અને દુનિયાની સ્પર્ધાનાં દર્શન કેમ કરાવવાં ? બાઈઓ, તેનો જવાબ પણ એક જ છે કે ન જાણતાં હોય તે તેને શીખવો. બાઇઓ, બુદ્ધિ અને જ્ઞાન એજ બળનાં ખરાં માબાપ છે એ તો તમે જાણો છો. હા, ધન એ બળનો પરમેશ્વર છે એમ કદાચ કહેશો, તો પણ એકલા ધનથી કાંઈ વળવાનું નથી. બુદ્ધિ અને જ્ઞાન હશે તો ધન એની મેળે ચાલ્યું આવશે અને બળની પ્રાપ્તિ આપોઆપ થશે.

બુદ્ધિબળનું દૃષ્ટાંત.

બુદ્ધિ એજ ખરૂં બળ છે એ સમજાવવા આપણાં સંસ્કૃત પુસ્તકોમાં અનેક વાર્તાઓ છેઃ વાર્તાના ભંડારરૂપ ‘કથાસરિતસાગર’ નામની ચોપડીનું તમે નામ સાંભળ્યું છે ? ગુજરાતીમાં તેનું ભાષાંતર થયું છે અને નવરાશને વખતે તેનો લાભ લેશો તો આનંદ થશે અને નાના નાના ટુચકા પણ ઘણા મળી આવશે. તે પુસ્તકથી નાનાં, પણ ઉપદેશનાં ભરેલાં બીજાં પણ વાર્તાનાં પુસ્તકો છે. તેમાં પંચતંત્ર અને હિતોપદેશ એ બે પણ ખાસ વાંચવા લાયક છે. બંનેના ગુજરાતીમાં તરજુમા પણ થઈ ગયા છે. પંચતંત્રમાં એક નાની વાર્તા છે. ‘બુદ્ધિ હોય ત્યાં જ બળ હોય છે, બુદ્ધિવગરનામાં બળ ક્યાંથી ?’ એવું તે વાર્તાનું મથાળું છે. તેમાં એવી વાત છે કે એક ઝાડ ઉપર એક પક્ષીએ માળો બાંધ્યો હતો. માદા જેટલાં ઇંડાં મૂકે તેટલાં બધાં તે ઝાડની નીચે બખોલમાં રહેનારો એક સર્પ આવીને ખાઈ જાય. પક્ષીમાદાને ચિંતા થઈ કે હવે આનું શું કરવું ? પરંતુ નરમાં બુદ્ધિ હતી. તેણે કહ્યું, ચિંતા શા માટે કરે છે ? સર્પ બળવાન છે તે ખરૂં, પણ આપણામાં બુદ્ધિ હોય તો આપણે પણ તેના કરતાં બળવાન થઇએ. જો હું કહું છું એમ કર. થોડા માંસના કટકા લાવી, સર્પનાં દરથી શરૂ કરી છેટે નોળીયો રહેછે તેનાં દરસુધી વેરી દે. આ પ્રમાણે પક્ષી માદાએ કર્યું. થોડે થોડે છેટે માંસના કટકા મૂક્યા અને નોળીયાનાં દરથી ઠેઠ સર્પનાં દર સુધી કટકાની હાર કરી દીધી. નોળીયો માંસના કટકાને લોભે લોભે આગળ આગળ આવતો ગયો અને છેલ્લો કટકો સર્પના દરનાં બારણાંમાંજ જોયો. ત્યાં આવતાંજ સર્પને જોયો. અને નોળીયાને અને સર્પને કેવી મિત્રાચારી છે એતો તમે જાણોછો એટલે પક્ષીની બુદ્ધિથી તેનાં ઇંડાં કેવી રીતે બચવા પામ્યાં એ કહેવાની જરૂર નથી. આમ ખરૂં બળ બુદ્ધિમાં છે. આપણામાં અરધો અરધ બુદ્ધિ તો નકામી પડી રહે, પછી આપણું બળ કેમ વધે ? તમને કહેવાની જરૂર નથી કે ભૂતકાળમાં હતું તેમજ વર્તમાનકાળમાં છે અને ભવિષ્યમાં હમ્મેશ માટે રહેવાનુંજ કે

જેનામાં બુદ્ધિનું સામર્થ્ય વધારે હશે તેજ સર્વોપરી થશે. આગળના વખતમાં બ્રાહ્મણોનું રાજ્ય હતું. ખરા રાજ્ય કરનારા ક્ષત્રિયો હતા. પણ તેમના પણ ગુરૂ બ્રાહ્મણો હતા. બ્રાહ્મણોમાંથી બુદ્ધિબળ ગયું અને ક્ષત્રિયોને અસર કરી શક્યા નહિં, એટલે ક્ષત્રિયોમાં કુસંપ પેઠો, બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ, અને બીજા ફાવ્યા. હાલમાં અંગ્રેજો રાજ્ય કરેછે. કારણ એજ. તેઓમાં જે બુદ્ધિ છે તેના હજારમા ભાગની પણ આપણામાં નથી. તમે કોઈ વર્તમાનપત્રો વાંચતાં હશો તો પૂછશો કે પરીક્ષાઓમાં તો હિન્દુઓ વિલાયતમાં પણ ઉપર નંબરે પાસ થાય છે તો પછી હિન્દુઓમાં બુદ્ધિ નથી એમ કેમ કહેવાય? બાઇઓ, તે વાત ખરી પણ દેશની વાતોમાં એકાદ વ્યક્તિની વાત કાંઈ હિસાબમાં જ નથી. થોડાઘણા માણસો બુદ્ધિશાળી છે, પણ તેથી દેશનાં બુદ્ધિધનમાં ઘણોજ થોડો વધારો થાય છે. પચીશ પચાશ કે બસો પાંચસોમાં બુદ્ધિ હોય, પણ તેત્રીશ કરોડમાંથી સાડીબત્રીશ કરોડ તો અજ્ઞાનના અંધારમાં સડતા હોય ત્યાં બસો પાંચસોની બુદ્ધિ શા લેખામાં? એક ગામમાં પાંચ હજારની વસ્તી છે. તેમાંથી બે શેઠીયા પાંચ પાંચ હજારના આસામી છે. પચાશ ખાતાપીતા છે અને બીજા બધા ભીખારી છે. એટલે આખા ગામમાં માત્ર બાવન જણ ઠીક અને દશ હજારની મૂડીઃ એટલે સરાસરી ગણીએ તો જણદીઠ બે રૂપીયાની મૂડી થઈ. હવે એક બીજું ગામ લ્યો. જેમાં બે હજારની વસ્તી છે. તેમાં બે પાંચપાંચ હજારના આસામી છે. બાવીશ બબ્બે હજારના આસામી, બસો હજાર હજારના આસામી, પાંચસો પાંચસો પાંચસોના, એક હજાર ખાતાપીતા અને બાકીના ભીખારીઃ આ હિસાબે તે ગામમાં જણદીઠ પચીશ પચીશ રૂપીયાની મૂડી થઈ. કહો, આ બે ગામમાં કયું વધારે સંપત્તિવાળું ગણાશે? આપણી–હિન્દુસ્થાનની, એવી દશા છે; બે ચાર સારા છે તે ખરૂં, પણ અરધો અરધ સ્ત્રીઓનો ભાગ તે તદ્દન નિરક્ષરઃ તે ઉપરાંત પુરૂષોમાં પણ ખેડુ, ભંગી, મજુર-વર્ગ વગેરે કેટલાબધા નીકળી જાય! બુદ્ધિનું બળ આટલું બધું કમી હોય તો પછી ધનબળ કે બીજાં બળ કયાંથી આવે?

કેળવણીથી બુદ્ધિ વધે.

બુદ્ધિબળ વધારવાનો એક જ ઉપાય છે કે કેળવણી લેવી અને દેવી. કેળવણીની જરૂર સિદ્ધ કરવા કે તેના માર્ગો બતાવવાનો અત્યારે વખત નથી. પ્રસંગ પણ નથી. પરંતુ, બુદ્ધિબળ વધારવા માટે તમારે સૌએ કેળવણી લેવી જોઇએ, કેળવણી વિના બુદ્ધિ ખીલે નહિં; બુદ્ધિબળ ખીલવો નહિં, તો હિન્દુસ્થાનની અરધી મૂડી નકામી જ જવાની; જાય છે અને એમને એમ જ જવાની; પછી આપણી દુનિયાંમાં સ્થિતિ શી રહેવાની? એ વિચાર તો તમને કરાવવોજ છે.

બાઇઓ, ઘણાખરા પુરૂષોમાં અને લગભગ બધી બાઇઓમાં એક જ વિચાર વ્યાપી રહ્યો છે કે કેળવણી તો કમાણીને માટે જ છે. આ વિચાર ખરો જ માની લેવાય છે એટલે તેનાપરથી તરત જ દલીલ લાવી દેવાય છે કે સ્ત્રીઓને કયાં કમાણી કરવા જવું છે કે કેળવણીની જરૂર હોય. સદ્ભાગ્યે આ વિચાર અને આ દલીલ હળવે હળવે નિર્બળ થતાં જાય છે. પણ હજી કેળવણીની દિશા નિર્ણીત થઈ નથી. દરેકજણને બે જાતની કેળવણીની જરૂર છે. એક તો સાધારણ કેળવણી અને બીજી ખાસ કેળવણી. મનુષ્યમાત્ર મનુષ્ય છે માટે તેની-બધી શક્તિઓને અમુક હદ સુધી કેળવવાની જરૂર છે એમ સ્વીકારી અમુક જાતની કેળવણી મનુષ્યમાત્રને આપવી જોઇએ; આવી કેળવણી તે સાધારણ કેળવણી. આવી કેળવણી મળ્યા પછી જે માણસને જે કામકાજમાં પ્રવૃત્ત થવું હોય તે કામકાજની માહિતગારી અને કુશળતા મળે તેવી જાતની કેળવણી આપવી જોઇએ અને તે કેળવણીને ખાસ કેળવણી કહી શકાય. સ્ત્રીઓ મનુષ્ય છે માટે સાધારણ કેળવણી તો દરેકને મળવી જોઈએ. સાધારણ કેળવણીમાં સ્ત્રી અને પુરૂષનો ભેદ રાખવાની જરૂર નથી. બધી નાતજાતને અને બધી વ્યકિતઓને સાધારણ કેળવણી તો મળવી જ જોઇએ અને તેટલી કેળવણી તો સ્ત્રીઓને તેમજ પુરૂષોને એક સરખી રીતે જ આપી શકાય.

સ્ત્રી અને પુરૂષની કેળવણીમાં ભેદ રહેવો જોઇએ.

તેટલી મળ્યા પછી ખાસ કેળવણીની વાત આવે ત્યારે કામકાજની ભિન્નતા પ્રમાણે,--ધંધારોજગારની ભિન્નતા પ્રમાણે, અને બુદ્ધિ શક્તિની ભિન્નતા પ્રમાણે ખાસ કેળવણી અપાવી જોઇએ. આવી કેળવણી સ્ત્રી અને પુરૂષને માટે જૂદી જૂદી હોય. સ્ત્રી અને પુરૂષમાં પણ જેને જૂદાં જૂદાં કામ કરવાં હોય તે પ્રમાણે જૂદી જૂદી જાતની કેળવણી મળવી જોઇએ. શિક્ષક થવું હોય તેને શિક્ષકની, વકીલ થવું હોય તેને વકીલની, વેપારી થવું હોય તેને વેપારની, કારીગર થવું હોય તેને કારીગરની, એમ ધંધા પ્રમાણે ખાસ કેળવણી મળવી જોઇએ. આ પ્રમાણે જોતાં સ્ત્રી અને પુરૂષના ધંધા ભિન્ન છે. ઉપર સમજાવ્યું છે તેમ સ્ત્રીને ગૃહસંસાર ચલવવો છે અને પુરૂષને તેને માટે સાધનો પેદા કરવાનાં છે માટે તે પ્રમાણે તેમની કેળવણીમાં ભેદ રહેવો જ જોઈયે. જે સ્ત્રી લગ્ન કરવા ઇચ્છતી ન હોય, અને એકલું જીવન ગાળી પુરૂષ પેઠે ધંધાદારી થઈ રહેવા ઇચ્છતી હોય તેવીને તેવી જાતની ખાસ કેળવણી આપવામાં, પુરૂષોની પેઠે જ કેળવણી આપવામાં-વાંધો કાઢી શકાશે નહિં. આ વ્યવસ્થા ધ્યાનમાં રાખી જો કેળવણી વિષે વિચાર કરવામાં આવશે તો ઘણી તકરારો આપોઆપ શમી જશે. તમે બધાં ઘરસરી, ગૃહસ્થી છો. હું ઇચ્છું છું કે આપણા સંસારમાં સ્ત્રીમાત્ર ગૃહસ્થી જ બને અને કુંવારી ડોશીઓનો દેખાવ કદી જોવામાં

આવે નહિં ! અને તેથી તમને બધાંને ઘરસંબંધે ખાસ કેળવણી મળવી જોઇએ. જેને ન મળી હોય તેણે આજથી નિશ્ચય કરી હળવે હળવે લેવાની શરૂ-વાત કરવી જોઇએ. મને લાગે છે કે હવે તમે સમજી ગયાં હશો કે પ્રારંભમાં મેં ત્રણ પ્રાર્થનામાંથી જે ત્રીજી પ્રાર્થના તમને કરી હતી તે ઉપર હું આવું છું. ફરી વિનંતિ કરૂં છું કે જો હિન્દુઓનાં ઘર શાન્તિનિવાસ અને સુખનિવાસ થાય એમ ઇચ્છતાં હો તો મારી આ ત્રીજી પ્રાર્થનાપર લક્ષ આપી તે વિષયે યથાશકિત વર્તન કરવાનું તમે બધાં આ ક્ષણે જ નક્કી કરશો.

માતા થવાના ધર્મ.

હું તમને જે કહેવા–જે પ્રાર્થના કરવા પ્રવૃત્ત થયો છું તે હવામાં ભડાકા કરવા જેવું, આંધળાના ગોળી બહાર જેવું, ન થઈ જાય એ હું ખાસ લક્ષમાં રાખીશ. હું જાણું છું કે એકઠાં થયેલાં બધાં બાઇઓ એક સ્થિતિનાં કે એક વૃત્તિનાં નથી. જો કે પહેરવેશમાં તો સૌ એક બીજાની સ્પર્ધા કરવામાં તણાય છે. અને મુંબઈ જેવાં શહેરમાં અને આવા શંભુમેળાના મેળાવડાના પ્રસંગમાં દરેક જણ પોતે હલકું કે ગરીબ ન દેખાય તેની ખાસ ચીવટ રાખે છે, અને તેથી પહેરવેશ કે અલંકાર વિંડબના ઉપરથી જૂદી જૂદી સ્થિતિ એકદમ જાણી શકાય એમ નથી, તો પણ મને આંહિનો કાંઈક અનુભવ મળેલો હોવાથી હું કહી શકું છું કે તમારામાંથી કોઈ જ્યારે લાખે ગણાય તેટલાં ધનના માલિક હશો ત્યારે કોઇને મહિનાની આવકમાંથી માંડમાંડ પૂરૂં થતું હશે. તેવો સ્થિતિફેર જો હું લક્ષમાં ન ˈરાખું તો મારે જે કહેવાનું છે તેની અસર કોઇને પણ થાય જ નહિં. એટલે ફરીથી કહું છું કે હિન્દુસંસારનાં જૂદાં જૂદાં ઘરોનો અને જૂદી જૂદી સ્થિતિઓનો પ્રભુએ મને જે કાંઈ અનુભવ અપાવ્યો છે તે ધ્યાનમાં રાખીને જ હું તમારી પાસે મારી પ્રાર્થના રજુ કરીશ. દુનિ-યાંમાં એક વખતે જેની પાસે દાણા વધારે હોય તે વધારે સુખી અને વધારે સારો કહેવાતો; હવે નાણાં વધારે હોય તે વધારે સુખી અને વધારે સારો કહેવાય છે એટલે નાણાંને લીધેજ સ્થિતિનો ફેર થાય છે. પરંતુ નાણાંનો તફાવત અસર ન કરે એવી એકાદ બે બાબત છે. તે સૌને સરખી રીતેજ લાગુ પડે છે માટે તે વિષે પહેલાં કહીશ. તેવી પહેલી બાબત એ છે કે તમે સઘળાં માતા હશો અગર થશો. સ્ત્રીઓ માત્ર, શું તવંગર કે શું ગરીબ, માતા થાય છે અને દરેક માને પોતાનાં છોકરાં પ્રત્યે એકસરખી જ લાગણી હોય છે. ધનથી કે રૂપથી તેમાં કશો ફેરફાર કે તફાવત પડતો નથી. જ્યાં જ્યાં મનુષ્યત્વ છે ત્યાં ત્યાં માતાપણું અને બાલપ્રત્યે વ્હાલઘેલાઈ છે. મનુષ્યત્વ ત્યાંજ નહિં, પણ જ્યાં જ્યાં પ્રાણીત્વ છે એમ મારે કહેવું જોઇએ. માતા થવાનો ધર્મ ત્યારે દરેક સ્ત્રીને પ્રાપ્ત થાય છે. આવી સર્વના જ્ઞાનની સ્થિતિ

વિષે પણ તમે કદી વિચાર કર્યો છે ? માતા તરીકે શા શા ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે એ તમારામાંથી કોઈએ કદી વિચાર્યું છે ? છોકરાંને કેમ ઉછેરવાં, તેમના તન મનને કેવી રીતે કેળવવાં, તમારાં છોકરાં ઉત્તમ મનુષ્યો બની, તમારી કુખને શોભાવે અને માતાનાં નામને દીપાવે તેવું તમે નથી ઇચ્છતાં ? છતાં માતા તરીકે તમારે કેટલું જ્ઞાન જોઇએ એ તમે કદી વિચાર્યું છે ? માતાના વિચારથી અને માતાનાં વર્તનથી બાળકને કેવી અસર થાય છે; બાળકનાં મન અને બાળકના અવયવ કેવી રીતે વિકસિત અને વિવૃદ્ધ થાય છે; હઠ, દુરાગ્રહ, કજીયો, રડવું વગેરેનાં કારણ શું હોઈ શકે છે અને તેનું નિવારણ કેવી રીતે થઈ શકે છે; નાનપણમાં બાળકની ગ્રહણશક્તિ કેવી તીવ્ર હોય છે અને તે તીવ્રતાના ગુણનો વધારેમાં વધારે લાભ કેવી રીતે લઈ શકાય છે, આ અને એવા અનેક વિચારોમાંથી તમને એક પણ એકે વખત ઉદ્ભવ્યો છે ? અને ઉદ્ભવ્યો હોય તો તે વિષે કાંઇપણ સંસ્કારી જ્ઞાન મેળવવા તમે પ્રયાસ કરેલ છે ? બાઇઓ અને બ્હેનો ! હું જરા વધારે ચોખ્ખા શબ્દોમાં કહું તો મને માફ કરશો. પણ મને તો લાગે છે કે આપણામાં માતાઓ છોકરાં વિશે કશી પણ કાળજી કરતાં જ નથી. માતા થવાની બહુ ઉત્કંઠાથી આશા રાખે છે, પરંતુ માતા થવા માટે કશી જાતની લાયકાત મેળવવાનો એક પણ વિચાર કદી કરતાં નથી. તેવો વિચાર જરૂરનો છે એવો ખ્યાલ પણ તમારામાંથી ભાગ્યે જ કોઇને થયો હશે. માતાઓ અને ભવિષ્યની માતાઓ, આપણાં છોકરાંઓની કેવી સંભાળ લેવાય છે તેના દાખલાઓ તમે નથી સાંભળ્યા? રડતાં છોકરાંપર ગુસ્સે થઈ તેનાપર બળતાં છાણાંનો ઘા કર્યાનું તમે નથી સાંભળ્યું? દાદરને ઉપલે છેલ્લે પગથીએથી, રીસમાંને રીસમાં અવિચારી બની જઇને છોકરાંને ગબડાવી પાડ્યું હોય તેવું નથી જોયું ? પોતે રમવાની કે કુટવાની લ્હેરમાં લાગ્યાં હોય અને છોકરાંને જીવલેણ અનર્થ થઈ ગયાનું નથી વાંચ્યું ? આ તો બધી શરીર સંબંધેની બેદરકારી ગણાય. મન વિષે દરકાર કરવાનો તો ખ્યાલ સરખો પણ નથી આવ્યો. પાંચ વરસ સુધી છોકરૂં ગમે તે રીતે મોટું થાય. ગરીબ લોકોનાં શેરીમાં, સાધારણ વર્ગના ચાલીઓના ગાળામાં, અને તવંગર લોકોનાં આયા અને નોકરોના સહવાસમાં; પાંચ વરસનું છોકરૂ થાય ત્યાં સુધી કશી દરકાર લેવાની હોય જ નહિં એવો ખ્યાલ તમારામાંથી દરેકે દરેકને નથી શું ? અને પાંચ વરસનું છોકરૂં થાય એટલે પણ છોકરાંને નિશાળે બેસારવામાં જ તમારી સર્વ દરકારની સમાપ્તિ થાય છે. હિન્દની ભવિષ્યની પ્રજાની માતાઓ ! વિચાર તો કરો. કે આવી રીતે તદ્દન બેદરકારીથી ઉછરતી પ્રજામાં આર્યત્વ નષ્ટ થાય તેમાં કોનો દોષ ? બાળકોની સ્થિતિ કેટલી દયાપાત્ર છે એ હિન્દની માતાઓને બતાવવાની બહુ જરૂર છે, પરંતુ દીલગીર છું કે અત્યારે સમય અને પ્રસંગ મને આટલાથી વધારે કહેવાની છૂટ આપે તેમ નથી. ત્યારે, પહેલી બાબત, જે દરેક

વર્ગ અને દરેક સ્થિતિની બાઇને લાગુ પડે છે તે એ કે માતા તરીકે તમારામાં કેટલી લાયકાત છે તે વિચારો, સારી માતા તમે કેવી રીતે થઈ શકો તેની ચિંતા કરો. માતાને યોગ્ય જ્ઞાન આપવામાટે વર્ગો કાઢો. સ્ત્રી માતા થાય તે પહેલાં માતા તરીકેની યોગ્યતા તે મેળવે એવો આગ્રહ રાખોઃ આમાં ન બને તેવું કાંઇ નથી. માત્ર વસ્તુસ્થિતિનું ભાન અને કાંઈ કરવું જ જોઈએ એવો નિશ્ચય; એ બે હોય તો ઘણું થઈ શકશે.

માંદાંની માવજત.

સર્વ વર્ગને લાગુ પડે તેવી બીજી બાબત માંદાંની સંભાળ કેવી રીતે લેવી એ જ્ઞાનની છે. સૃષ્ટિનાં ધોરણે મંદવાડ તો દરેક ઘરમાં કોઇને કોઈ વખતે આવે છે જ અને તે વખતે સ્ત્રીઓની જ મદદ જરૂરની છે એ પણ સ્વીકારાયું છે જ. તવંગર લોકો નર્સ વગેરે રાખી શકે છે તો પણ આજારીને માતાની કે પત્નીની કે બ્હેન કે પછી દૂરની પણ સંબંધી સ્ત્રીની માયાભરી સારવાર જે શાંતિ આપી શકે છે તેવી શાંતિ ગમે તેવા ઉંચા ગુણોવાળી પણ પગારદાર નર્સની સારવાર આપી શકે નહિં એ મને તો સ્વતઃસિદ્ધ જ લાગે છે. સારવાર સારી કરવા માટે શરીરશાસ્ત્રનાં અને વૈદકશાસ્ત્રનાં થોડાંઘણાં જ્ઞાનની જરૂર છે અને તેવું જ્ઞાન જરૂરનું છે એમ તમે સ્વીકારો અને મેળવવા પ્રયાસ કરો તો તેને માટે જોઇએતેવી સગવડ આ તમારૂં મંડળ આપી શકે તેવું છે. અકસ્માત માટેના વર્ગો તો ઉઘાડવામાં આવ્યા છે એ બધાં જાણતાં હશો. ઇચ્છું છું કે તેવા વર્ગનો લાભ તમારામાંથી દરેકે દરેકજણ લેવા માટે નિશ્ચય કરી રાખે.

સ્ત્રીએ પતિના ગુણ મેળવવાની જરૂર.

ત્રીજી સામાન્ય બાબત હું તમને કહું તે પહેલાં જરાક પ્રસ્તાવના કરવી જોઈએ. સ્ત્રી એ પુરૂષની પત્ની છે, સહધર્મચારિણી છે, ગૃહની રાણી છે, આટલું તો બધાં સ્વીકારશો. પણ સ્ત્રી એ તેના પતિની મિત્ર છે, પરમ મિત્ર, નિકટમાં નિકટ મિત્ર છે—હોવો જોઇએ એ વિચાર તમને કદી આવ્યો છે? પતિના મિત્ર થવાની લાયકાત દરેક પત્નીમાં હોવી જોઇએ એ મારે તમને કહેવાની ત્રીજી સામાન્ય બાબત છે. મિત્ર કેવો હોવો જોઇએ એ વિસ્તારથી કહેવું અસ્થાને ગણાય. પણ મિત્રતા ' સમાનશીલ'માં એટલે કે જેઓમાં અમુક જાતની સમાનતા હોય છે તેમાં સંભવે છે એટલું તો કહેવું જ જોઇશે. પત્નીની અને પતિની મિત્રતા ગાઢ થાય તે માટે પત્નીએ પતિની સમાનતાએ પહોચવું જરૂરનું છે. તેવું ન થાય તો ' કજોડું ' ગણાય. જેમ વયનું કજોડું દુઃખરૂપ છે તેમ જ ગુણનું, જ્ઞાનનું, કજોડું પણ દુઃખરૂપ જ છે. દુઃખરૂપ ન હોય તો પણ સંપૂર્ણ સુખરૂપ તો બની શકતું નથી. આવું કજોડું ન થાય માટે સ્ત્રીએ ખાસ શ્રમ

લઈ પોતાના પતિની સાથે સમાનતા મેળવવાનું ધ્યાન રાખવું જોઇએ. એટલે કે પતિના જે જે વિચારો હોય તે સમજતાં, તેની વાતોમાં રસથી ભાગ લેતાં, તેને વિનોદી સહવાસથી ખુશી કરતાં અને તેનાં હૃદય, મન, ભાવ અને આશયોનું કેન્દ્રસ્થાન થઈ જતાં, પત્નીએ શીખવું જોઇએ. પતિ બી. એ. એમ. એ હોય અને પત્નીને અક્ષર સાથે જ વૈરભાવ હોય, પતિ વ્યાપારનાં મોટાં મોટાં સાહસો ખેડતો હોય અને પત્નીને બારમાંથી કેટલા જાય તો સાત રહે એ પણ ન આવડતું હોય, પતિ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રના પ્રયોગોમાં પ્રવૃત્ત રહી નવાં નવાં સત્યો શોધવા મથી રહેતો હોય અને પત્નીને પ્રવાહી, વાયુરૂપ અને નક્કર કે ઘન સ્થિતિ કઈ કહેવાય તેનું પણ ભાન ન હોય; તો પછી પતિપત્ની વચ્ચે મિત્રતાનો બહુ સંભવ રહેતો નથી. આનો અર્થ એવો નથી કે પતિ વકીલ હોય તો પત્નીએ કાયદા મોઢે કરવા જોઇયે, કે પતિ વેપારી હોય તો પત્નીએ પણ વ્યાપારશાસ્ત્રની પરીક્ષા આપવી જોઈએ; તેટલું બનવું અશક્ય જ છે. સોમાંથી નવાણું કિસ્સામાં ન બની શકે માટે હું 'અશકય'જ કહું છું. પણ પતિની જે દિશા તરફ પ્રવૃત્તિ હોય તે તરફ પત્ની પોતાનું વલણ પ્રેરે, યથાવકાશ તે પ્રવૃત્તિ વિષે સામાન્ય માહીતી મેળવતી રહે, અને પતિના વિચારોમાં અને વાતોમાં ભાગ લેતી થાય એટલું તો અવશ્યે થવું જ જોઇએ. પતિપત્નીની વાતોનો સમાવેશ માત્ર શૃંગાર વાસના ભરી બાબતોમાં જ થાય, કે કોઇની કુથલી નિંદામાં કે કુટુંબના સાધારણ ઇતિવૃત્તમાં થાય તેના કરતાં જો પતિનાં બાહ્ય જીવનની વાતોમાં પત્ની રસ લેતાં શીખે અને તેનો આનંદ વધારી શકે તો પત્નીએ ખરેખરૂં મિત્રકાર્ય કર્યું એમ હું કહી શકું. આવા મિત્રભાવની વૃદ્ધિ થાય તો પતિપત્ની વચ્ચેનો પ્રેમ કેવો નિઃસ્વાર્થ, કેટલો ઉદાર, કેટલો ઉન્નત બની રહે! બાઈઓ અને બ્હેનો! હિન્દુઓનાં ઘરો આવાં ઉંચી જાતના પ્રેમનાં મંદિરો બની રહે એમ કોણ નાહિં ઇચ્છે? તેવી ઇચ્છા રાખનાર પત્ની સફળ કયારે થાય? જયારે પતિના મિત્ર થવાની લાયકાત મેળવે અને પતિની સર્વ પ્રવૃત્તિનું અને પતિના સર્વ વ્યવહારનું અગાધપાત્ર બની રહે ત્યારે. આ બાબત પણ દરેક વર્ગની સ્ત્રીને સરખી રીતે જ લાગુ પડે છે અને મનુષ્યમાત્રના સુખમાં અનેકગણો વધારો કરી શકે તેવી તે છે એમ મારૂં માનવું છે.

ચતુર સ્ત્રી નાની ઓરડીને પણ સુંદર રાખે છે.

સર્વને સમાન રીતે લાગુ પડે તેવી હવે એક જ બાબત ઉમેરીશ. વખત ઘણો ગયો છે અને તમારી ધ્યાનશક્તિપર બહુ દબાણ થઈ ગયું છે એ જાણું છું અને તેથી સર્વને લગતી બાબતો કહ્યા પછી હું જરાપણ લંબાણ કરીશ નહિં એટલી ખાતરી આપું છું. જે ચોથી બાબત સર્વને લગતી હું ગણું છું તે ગૃહશોભાની છે. દરેક સ્ત્રી પોતાની શક્તિપ્રમાણે, પૈસાસંબંધી શક્તિપ્રમાણે

પોતાનાં નાનાં ઘરને શોભાવી શકે છે, એક નાની સૂની ઓરડી અને રાંધવા ખાવાનાં ચાર વાસણ જેટલી જ જેની સંપત્તિ હોય છે તે પણ પોતાની ઓરડીને આઠદશ દહાડે ધોઈ, હરહમ્મેશ વાળીઝાડી, અરીસા જેવી સ્વચ્છ અને સુઘડ બનાવી શકે છે; પોતાનાં ચાર વાસણને માંજી એવાં ચકચકીત બનાવી રાખે છે કે તે જોનારની આંખને આકર્ષી, ઠારી દે છે, અને તેમાં જમનારને જમણમાં અમૃતનો સ્વાદ બક્ષે છે. પોતે અને પોતાનાં કુટુંબને વાપરવાનાં વસ્ત્રો એવાં તો સ્વચ્છ, સાબુવગર પણ હમ્મેશાં નિયમિત રીતે, અને હાથને જરા તસ્દી આપીને ધોઇધોઇને, એવાં સ્વચ્છ રાખી શકે કે તે પહેરનાર હલકા હલકા અને સ્વચ્છ સંતુષ્ટ બની રહે છે. ગૃહની શોભાનો આધાર ઉપસ્કરણ–ફરનીચર–ઉપર નથી–તેનો આધાર સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા ઉપર છે. ઘણાં ઘણાં સુંદર સાધનો હોવા છતાં સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાને અભાવે કેટલીકવાર મોટા બંગલાઓ પણ જોવા ન ગમે તેવા હોય છે તથા સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાને અભાવે એક નાની ઓરડી, જેને ધોતાં વાળતાં પા કલાક પણ ન લાગે, તેની અંદર ઉભું પણ ન રહી શકાય તેવી હોય છે. ગૃહની શોભાનો આધાર, ત્યારે, સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા ઉપર જ છે. જેની જેવી શક્તિ હોય, જેનાં જેવાં સાધન હોય તે પ્રમાણે દરેક ગૃહિણી પોતાનાં ઘરની શોભા રાખી શકે છે. શક્તિપ્રમાણે સૌનું ઘર બને તેવું સુંદર છે કે કેમ એ વિચાર દરેક ગૃહિણીએ કરવો ઘટે છે,

ઘરની શોભા ઉત્તમ ગૃહિણી.

આ વાત ઘરની બાહ્ય શોભાની થઈ. પણ તે શોભા કરતાં પણ અનેકગણી શોભા ઘરની અંદર રહેનારાંના ચિત્તની સ્થિતિપરથી બની રહે છે. બાહ્ય શોભા ગમે તેવી ઉત્તમ હોય, પણ માણસોનાં મન જો અસ્વચ્છ હોય, અસંતુષ્ટ હોય, દુ:ખી હોય, વઢકણાં હોય, સુક્ષ્મ–કલેશ હોય તો પછી બાહ્ય શોભા બધી નકામી જ થઈ જાય. ચિત્તની શોભાનો આધાર પણ ગૃહિણી ઉપર છે. ઘરના ધણી ઉપર પણ છે અને ઘણો તેના ઉપર જ ગણવો જોઇએ. પરંતુ અત્યારે આપણે સ્ત્રીસંસાર વિષે વાત કરીએ છીએ એટલે સ્ત્રીઓના હિસ્સાની જ વાત કરીશું. સ્ત્રીઓ, ગૃહિણીઓ, હસમુખી, આનંદી, બીજાના દોષ તરફ દુર્લક્ષ કરનાર, બીજાના ગુણોને પ્રકટ કરનાર, હમ્મેશાં ખુશી કરવાની અને ખુશી થવાની તત્પરતાવાળી અને નરમ છતાં ટેકી, ગરમ છતાં વિવેકી તથા સ્વાર્થત્યાગી અને આત્માભોગમાં હમ્મેશાં અનુરાગી હોય તો ઘરનાં માણસોનાં મન ઘણુંકરી ખુશમિજાજી અને સંતુષ્ટ રહે છે, અને તેમ થવાથી ગૃહની શોભામાં અનેકગણો વધારો થાય છે. આ બાબતમાં તો પૈસો કોઈ પણ રીતે આડે આવનારો કે સાધનરૂપ નથી થઈ શકતો એ એકદમ જ સ્વીકારી શકશો. બસ–થયું. સર્વને સરખી રીતે લાગુ પાડી શકાય તેવી બાબતો પૈકી મેં અત્યારે ચાર બાબત

વિષે તમને કહેવા ધાર્યું હતું તે પૂરૂં કર્યું છે. અને તેથી, તમને વચન આપ્યા-પ્રમાણે હવે હું લંબાણ કરવાનો નથી. માત્ર એટલું જ ઉમેરીશ કે પૈસા સંબંધે સ્થિતિની જેવી ભિન્નતા છે તે પ્રમાણે કામકાજની અને પ્રવૃત્તિની પણ ભિન્નતા તમને માલમ પડશે. તમને તે ભિન્નતા જરૂરની પણ લાગશે. જે બાઇઓને પોતાના પતિની કમાણીમાં મદદ કરવાની હશે તે બાઇઓને તેવી મદદ કરવાની રીતો શીખવી જોઇએ. તે માટે ધંધાઓ શીખવા જોઇએ અને થોડી મહેનતે વધારે લાભ કઈ રીતે થઈ શકે એ વિચારવું જોઈએ. જે બાઈઓને કમાણીમાં મદદરૂપ થવાની જરૂર ન હોય પણ ઘરનાં કામકાજ પોતાને હાથે કરી ઘરખાતે વધારે ખરચ ન થવાદેવાની કાળજી રાખવાની હોય, તેવાંએ ઘરનું દરેક કામ સારી રીતે કરતાં શીખવું જોઇએ. ઉપર કહેલી બંન્ને સ્થિતિવાળાં બાઇઓને માટે જરૂરનું છે કે તેઓએ રસોઇમાં ઉત્તમ થવું જોઇએ અને રસોઇનું શાસ્ત્ર તથા રસોઇની કળા તથા એ બંને અવશ્યે જાણવાં જોઈએ. તે ઉપરાંત ઘરની બીજી અનેક જરૂરીયાતો કેવી રીતે ઓછી થાય અને કેવી રીતે કરકસરથી રહી શકાય એ જાણવા માટે સાધારણ હિસાબ, ખરચની નોંધ રાખી શકાય તેટલું નામું માંડવાની રીત, અને વધતાઘટતા ભાવતાલથી ઘરનાં ખરચને થતી અસર સમજી શકે તેવું સાધારણ ગણિતઃ આટલું પણ જાણવાની ખાસ જરૂર સમજવી જોઇએ. તેવાં બાઇઓએ પોતાના કામભર્યા દિવસમાંથી વખત કાઢવો અને જે ઉપર ચાર બાબત સર્વને ઉપયોગી ગણાવી તે બધી વિષે કંઈ કંઈ વાંચવાની, શીખ-વાની, સમજવાની, મેળવવાની તજવીજ કરવી જોઇએ.

સ્ત્રીઓને કેળવવા માટે વર્ગોની જરૂર.

જે બાઈઓને પતિને મદદ તો નથી કરવી પડતી, પણ હાથે કામ પણ નથી કરવું પડતું અને જેઓ પોતાનો બધો વખત ખુશખુશાલ બચાવી શકે છે તેવી બાઈઓએ તો સૌથી વધારે ઉપયોગી થવાનું છે. તેવાં બાઇઓ ધારે તો, જેમ આ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ અને બીજાં બાઇઓ પોતાના કૃત્યથી જ સૌને પ્રત્યક્ષ પાઠ આપી બતાવે છે તેમ, અનેક કુટુંબોને ઉપયોગી થઈ શકે, અને તેવું ઉપયોગીપણું વધી શકે માટે જરૂરનું છે કે તેવાં બાઇઓએ સામાન્ય જ્ઞાન અને જગતનો અનુભવ ખાસ વધારે મેળવવાં જોઈએ. હું ધારૂં છું કે આવાં સદ્‌ભાગી બાઇઓની સંખ્યા આ મંડળમાં નાનીસુની નહિ હોય; તેવાં બાઇઓ પોતે બીજાને ઉપયોગી થવા તૈયાર થાય તે પહેલાં પદ્ધતિસર અને નિયમિત વર્ગો ભરી અમુક અમુક સામાન્ય બાબતોની માહિતી મેળવે તો આ મંડળ અત્યારે કામ કરે છે તેના કરતાં અનેકગણું વધારે સારૂં કામ કરવા સમર્થ થાય. આજે પ્રભાતે તમારાં દિલમાં જે આશા કિરણો ફૂટ્યાં હતાં તેવાં કિરણો હરહમ્મેશ ઝળહળ્યા કરે એ તમે ઇચ્છતાં હોતો મારી આ છેવટની પ્રાર્થના ધ્યા-

નમાં ધરશો. આપણો ભૂતકાળ તદ્દન શૂન્ય નહોતો, વર્તમાનકાળના બધા વિચારો પૂર્ણ સત્યતાવાળા છે કે કેમ એ તપાસવાની જરૂર છે; માટે ભૂતકાળનું જ્ઞાન મેળવી, વર્તમાનના વિચારોને તે જ્ઞાનકસોટીએ કસી જોઈ, ભવિષ્ય સુધારવામાં પ્રવૃત્ત બનો એટલું આજના બે બોલમાં મારે તમને કહેવાનું હતું. ભવિષ્ય સુધારવા માટે સ્ત્રીની બુદ્ધિરૂપી ધન નિરૂપયોગી પડ્યું રહે છે માટે તે ધનને ઉપયોગમાં લેવાય તેવું કરો; સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીઓ તરીકે–પછી તે ગમે તે વર્ગ અને સ્થિતિની હોય તો પણ–કેટલું કરવું જોઇએ, તેઓએ કઈ કઈ બાબતપર લક્ષ આપવું જોઇએ એ વિષય સંબંધે મેં થોડુંક અને ટુંકામાં કહ્યું છે. જો તે મારા વિચારો સર્વથી ગ્રહણ કરી શકાય તેવા લાગતા હોય તો મેં પ્રારંભમાં કહ્યું હતું તેમ મારી તે ત્રીજી પ્રાર્થના યથાશક્તિ મંજુર રાખો અને કોઈક પણ દિશામાં પ્રવૃત્ત થવા તત્પર થાઓ ! જેઓને કાંઇપણ કરવું છે તેમને માટે રસ્તાઓની ખોટ નથી. જૂદી જૂદી સ્થિતિ અને જૂદી જૂદી વૃત્તિ પ્રમાણે અનેક રસ્તાઓ બતાવી શકાય; વિશ્વમંદિર બહુ મોટું અને બહુ વૈવિધ્યભર્યું છે; તેનાં દ્વાર અસંખ્ય છે. તેના ખંડો અગણિત છે. બહારની વિશાળ જગા તો અનંત છે; જેવી કલ્પના કરો તેવી સિદ્ધિ માટે જોઇએ તેવું દ્વાર, જોઇએ તેવો રસ્તો તમારે માટે તૈયાર છે; માત્ર દ્વાર પાસે જાઓ; જીજ્ઞાસા બતાવો; અવાજ કરો; માગો અને દ્વાર આપોઆપ ઉઘડશે; રસ્તો પોતાની મેળે દૃષ્ટિએ ચડશે; પરંતુ કલ્પના તમારી જોઇએ, બળવતી કલ્પના જોઇએ, તેવી કલ્પના તમે કરતાં થાઓ ! કેવી રીતની કલ્પના કરવી તે વિષે કાંઇક ઉલ્લેખ મેં તમારી સમક્ષ કર્યો છે. તેવી કલ્પના–તમને રૂચતી જાતની કલ્પના–કરવા માટે જો તમે આજે ઉધુક્ત નહિં થાઓ તો ક્યારે થશો ? આજના નવનવીન આનંદથી ભરેલા દિવસે મેં તમને આટલો વખત બેસારી રાખ્યાં, તમારા વિનોદ વિનિમયમાંથી તમને રોક્યાં. માફ કરશો, બીજું શું કહું ? છેવટ છેવટ પણ એટલું તો ઉમેરી લઈશ જ કે બાઈઓ, મે જે કહ્યું છે તે સાંભળીને જ સંતોષ માની નહિં લેશો. કાંઈક પણ કરવા માટે નિશ્ચય કરજો. પગલું ભરશો તો પ્રગતિ થશે. જેવી શાંતિથી અને જેટલી કૃપાથી તમે મારૂં કહેલું સાંભળ્યું તેવી જ દૃઢતાથી અને તેટલી જ તત્પરતાથી કાંઇક કરવા પ્રવૃત્ત થજો એજ છેવટની વિનંતિ.

મંડળના કાનુન.—

ઉદ્દેશ—ગુજરાતી સ્ત્રીવર્ગનો પરસ્પર સમાગમ વધારવાનો-તેમના તનમનને કેળવણી આપવાનો-તેમની સાંસારિક સ્થિતિમાં સુધારો કરવાનો-અને બીજી રીતે તેમની ઉન્નતિનાં સાધનો ખીલવવાનો છે.

૧—મંડળમાં ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, કચ્છ વગેરે દેશની ગુજરાતી ભાષા બોલતી હિંદુ સ્ત્રીઓ જ સભાસદ તરિકે દાખલ થઈ શકશે.

૨—મંડળમાં તેર વર્ષ ઉપરની સ્ત્રીઓ સભાસદ તરીકે દાખલ થઈ શકશે.

૩—મંડળના ફંડમાં રૂપીઆ-૫૦૦) આપવાથી મંડળનાં "પેટ્રન" થઈ શકાશે.

૪—મંડળના ફંડમાં રૂ. ૧૦૦) આપવાથી જીંદગી સૂધીના સભાસદ થઇ શકાશે.

૫—મંડળમાં રૂ. ૧) વાર્ષિક લવાજમ ભરવાથી મંડળના સભાસદ થઇ શકાશે.

૬—સભાસદ થનારની અરજી મંડળના ધારા મૂજબ પાસ કરવામાં આવશે. (અરજી સાથે લવાજમ વસૂલ થયેથી મંડળના રજીષ્ટરમાં નામ દાખલ કરવામાં આવશે.)